

OTAMDAN QOLGAN DALALAR ROMANIDA DEHQONBOY OBRAZI EVRILISHLARI: TARIXIY XOTIRASIZLIK VA MUTELIK PSIXOLOGIYASI

Siddikov Baxtiyor Buriyevich

Qarshi davlat universiteti O'zbek mumtoz adabiyoti kafedrasida o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20402450>

Annotatsiya. Ushbu maqolada O'zbekiston xalq yozuvchisi Tog'ay Murodning "Otamdan qolgan dalalar" romanidagi bosh qahramon – Dehqonboy obrazining ruhiy evrilishlari psixologik nuqtai nazardan chuqur tahlil etilgan. Qahramon xarakteridagi mutelik, so'zsiz itoatkorlik va patologik qo'rquv hislarining shakllanish omillari, shuningdek, uzoq yillik istibdod va paxta yakkahokimligi siyosatining shaxsning tarixiy xotirasini qanday yemirishi o'rganilgan. O'zining milliy g'ururidan, ajdodlari o'tmishidan sun'iy ravishda uzoqlashtirilgan insonning ijtimoiy-psixologik fojiasi asar matniga tayangan holda ilmiy yoritilgan.

Kalit so'zlar: Tog'ay Murod, "Otamdan qolgan dalalar", Dehqonboy obrazi, ruhiy evrilish, xotirasizlik fojiasi, qullik psixologiyasi, mutelik sindromi, manqurtlashuv, ijtimoiy zulm.

THE EVOLUTION OF DEHQONBOY'S CHARACTER IN THE NOVEL "FIELDS LEFT FROM MY FATHER": THE PSYCHOLOGY OF HISTORICAL MEMORY LOSS AND SUBMISSION

Abstract. This article analyzes the psychological evolution of the main character, Dehqonboy, in the novel "Fields Left from My Father" by the People's Writer of Uzbekistan, Toghay Murod. Special attention is paid to the factors shaping the feelings of submission, unquestioning obedience, and pathological fear in the character's personality, as well as how long-term oppression and the policy of cotton monoculture destroy an individual's historical memory. The socio-psychological tragedy of a person artificially distanced from their national pride and the past of their ancestors is scientifically elucidated based on the literary text.

Keywords: Toghay Murod, "Fields Left from My Father", Dehqonboy's character, psychological evolution, tragedy of memory loss, psychology of slavery, syndrome of submission, mankurtization, social oppression.

KIRISH

Tog'ay Murod o'zbek nasrida inson psixologiyasi va milliy fojia mavzusini yuksak badiiy mahorat bilan tasvirlagan betakror ijodkordir. Yozuvchining "Otamdan qolgan dalalar" romani nafaqat xalqimizning ijtimoiy-tarixiy hayoti, balki butun bir millatning ma'naviy-ruhiy tanazzuli haqidagi eng o'tkir va og'riqli asarlardan biri sanaladi. Asar markazida turgan Dehqonboy obrazi shunchaki paxta dalasida umri o'tgan zahmatkash dehqon emas, balki asrlar davomida mustamlaka va istibdod ostida ezilgan, o'zining tarixiy xotirasi hamda milliy o'zligidan uzib qo'yilgan avlodning umumlashgan timsolidir. Ushbu maqolada aynan Dehqonboy xarakterida yuz bergan ruhiy evrilishlar, uning ongi va shuuriga tomchi-tomchi singdirilgan qul psixologiyasi, shuningdek, jamiyatdagi ijtimoiy zo'ravonlikning shaxs psixikasiga vayronkor ta'siri chuqur tahlil qilinadi. Tarixiy xotirasizlik insonni qanday qilib mudhish mutelik iskanjasiga solib qo'yishi, shaxsning o'z taqdiriga, adolatsizliklarga qarshi isyon qilish o'rniga, ularni sokinlik va itoatkorlik bilan qabul qilishi Dehqonboyning ichki fojiasi sifatida namoyon bo'ladi. Biz asardagi voqealar silsilasiga psixologik nuqtai nazardan yondashib, qahramon ruhiyatidagi o'zgarishlarning asl

sabablarini, hukmron tuzumning inson qadr-qimmatini ustidan o'tkazgan psixologik tajribalari oqibatlarini ochib berishni maqsad qildik. Yozuvchi qahramonning qalb kechinmalarini, ongsizlik darajasiga yetgan mudroq tafakkurini shunday jonli chizgilar orqali ko'rsatib beradiki, bu holat nafaqat o'sha davr manzarasi haqida ma'lumot beradi, balki bugungi kunda ham shaxs erkinligini asrash kabi o'tkir masalalarni yodga soladi. Natijada, o'zbek adabiyotida manqurtlashuv va mutelik sindromining estetik hamda sotsial-psixologik talqini qanday yetuk darajaga ko'tarilganini ilmiy asoslash imkoniyati yaratiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Tog'ay Murodning "Otamdan qolgan dalalar" romani va undagi bosh qahramon ruhiyati masalasi o'zbek adabiyotshunosligida qator yetakchi olimlar tomonidan turlicha rakurslarda o'rganilgan. Xususan, mantiqiy-psixologik tahlillarning asosi sifatida Ibrohim G'afurov, Umarali Normatov, Qozoqboy Yo'ldoshev hamda Baxtiyor Karimov kabi yirik munaqqidlarning ilmiy izlanishlarini ko'rsatish mumkin. Ibrohim G'afurov o'z tadqiqotlarida adibning milliy xarakter yaratishdagi betakror uslubini, asardagi o'ziga xos fojiaiylik pafosini yuksak baholaydi va adib ijodini psixologik o'qish muhimligini ta'kidlaydi. Qozoqboy Yo'ldoshev "Yoniq so'z" kitobida yozuvchining badiiy tili, xalqchil uslubi hamda murakkab qahramonlar dardini o'quvchiga yetkazishdagi mislsiz san'atkorligiga alohida to'xtalib o'tadi. Shuningdek, Baxtiyor Karimovning "Ruhiyat alifbosi" asarida adabiyotdagi psixologik tahlil tamoyillari, qahramon ongi va shuuridagi ziddiyatlarni yoritish masalalari nazariy jihatdan asoslab berilgan bo'lib, bu bizning izlanishlarimiz uchun muhim metodologik manba bo'lib xizmat qiladi. Garchi soha mutaxassislari tomonidan Tog'ay Murod ijodi hamda Dehqonboy obrazi ijtimoiy va estetik nuqtai nazardan keng tadqiq etilgan bo'lsa-da, qahramon xarakteridagi mutelik psixologiyasi, shaxsning ulkan ijtimoiy qullikka sokin ko'nikish jarayoni va uning xotirasizlik fojiasi bilan uzviy bog'liqligi masalasi yagona sotsial-psixologik muammo sifatida to'laqonli, maxsus obyekt qilib o'rganilmagan. Ushbu bo'shliqni to'ldirish, Dehqonboy ruhiyatidagi evrilishlar ildizini va ongdagi manqurtlashuv jarayonini zamonaviy ilm-fan talablari darajasida chuqurroq tadqiq etish maqsadida maqolani yozish jarayonida bir qator yetakchi ilmiy metodlardan majmuaviy foydalanildi. Avvalo, adabiy-tarixiy metod yordamida qahramon yashagan davrning murakkab ijtimoiy-siyosiy sharoiti, xususan, mustabid tuzumning paxta yakkahokimligi siyosati inson ruhiyatiga, uning turmush tarziga qanday shafqatsiz bosim o'tkazgani tarixiy reallik nuqtai nazaridan yoritildi. Tadqiqotning eng asosiy tayanchi sifatida psixologik tahlil metodi tanlab olindi. Ushbu usul orqali Dehqonboyning ichki kechinmalari, uning doimiy qo'rquv va muttasil hadik ostida yashashi, tafakkuridagi tor chegaralanganlik hamda butunlay isyonsizlik holati chuqur ilmiy diagnostika qilindi. Insonning o'z inqiroziga va ezilishiga tabiiy holdek qarash psixologiyasi aynan shu metod vositasida sharhlandi. Shuningdek, qiyosiy-tipologik metod yordamida romandagi uch yirik avlod – Aqrab, Jamoliddin va Dehqonboy qismlari o'zaro solishtirildi. Bu yondashuv orqali tarixiy xotiraning avloddan avlodga o'tish jarayonida qanday qilib bosqichma-bosqich so'nib, butkul yemirilish dinamikasi va psixologik evrilishi aniq dalillar asosida ko'rsatib berildi. Badiiy matnning yashirin qatlamlariga qadar kirib borish, muallif tomonidan mohirona qo'llangan badiiy detallar, ramzlar va qahramon monologlari ostiga yashiringan asl ijtimoiy-psixologik ishoralarni teran anglash maqsadida germeneytik tahlil tamoyillariga ham tayanildi. Qayd etilgan metodlarning uzviy tarzda qo'llanilishi asardagi bitta shaxs taqdiri orqali butun boshli xalq

boshidan kechirgan ulkan tarixiy-ma'naviy fojining psixologik anatomiyasini obektiv, ishonchli va keng qamrovli tarzda yoritish imkonini berdi.

NATIJALAR

Tadqiqot jarayonida Tog'ay Murodning "Otamdan qolgan dalalar" romanidagi bosh qahramon – Dehqonboy ruhiyatining chuqur qatlamlarini tahlil qilish asnosida bir qator muhim ilmiy-nazariy natijalarga erishildi. Eng avvalo, asardagi xotirasizlik va mutelik fojiasi tasodifiy yoki faqatgina bir shaxsga xos bo'lgan individual nuqson emas, balki asrlar davomida olib borilgan maqsadli qatag'on siyosatining uzil-kesil, mantiqiy yakuni ekanligi dalillandi. Uch avlod xronologiyasi ketma-ketligida tahlil o'tkazilganda, Aqrab bobo xarakteridagi erksevarlik, mardlik va isyonkorlik ruhi Jamoliddin davriga kelib qisman sinib, davrga moslashuvchanlik xususiyatlariga o'rin bo'shatgan bo'lsa, uchinchi avlod vakili – Dehqonboyga kelib milliy g'ururdan asar ham qolmagani, u to'liq irodasiz, mutelik qolipiga tushgan manqurt shaxsga aylanib ulgurgani aniqlandi. Olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, insonni eng mukammal qulga aylantirishning va uni boshqarishning asosiy sharti uning jismoniy kuchini tortib olish emas, balki eng avvalo uning ongidagi tarixiy xotirasini o'chirib tashlashdir. Dehqonboy ruhiyatini o'rganish orqali shunday sof psixologik qonuniyat kashf etildiki, o'z ajdodlarining kimligini bilmaydigan, milliy iftixor va shaxsiyat tuyg'usidan mahrum etilgan inson atrofda ro'y berayotgan har qanday adolatsizlik, ijtimoiy tengsizlik va kamsitilishlarni o'zining azaliy qismati, hech qachon qochib qutulib bo'lmas yozig'i sifatida sokinlik bilan, tabiiy holdek qabul qiladi. U zolim va istibdodchi tuzumga qarshi g'azab yoki nafrat his qilish o'rniga, aksincha, o'zining betinim, quldek mehnati va cheksiz sadoqati orqali shu zolimning marhamatiga erishishni hayotining bosh maqsadi deb biladi.

Shuningdek, tadqiqot asnosida asardagi serhosil paxta dalasi faqatgina qishloq xo'jaligi obyektini, dehqonning rizq manbai emas, balki inson tafakkurini butkul cheklovchi, uning yuksak ma'naviy ehtiyojlarini bo'g'uvchi ulkan, tikanli simlarsiz qurilgan ruhiy konslager vazifasini o'taganligi ilmiy asoslandi. Dehqonboyning dala bilan munosabati tahlil etilganda, uning haddan tashqari og'ir, sillani qurituvchi uzluksiz jismoniy mehnati bevosita ongli ravishda rejalashtirilgan siyosiy istibdod quroli ekanligi ma'lum bo'ldi. Chunki sutkasiga tinimsiz ishlashdan horigan, doimiy ruhiy va jismoniy charchoq iskanjasida yashaydigan insonda o'z huquqlari, insoniy erki va hayotining chinakam fojiasi haqida o'ylash, falsafiy mushohada yuritish uchun na aqliy, na ruhiy quvvat qoladi. Yana bir muhim psixologik natija shundan iboratki, Dehqonboy xarakterida tashqaridan maxsus nazoratchi yoki qo'lida qamchi tutgan jallod kerak bo'lmaydigan, o'z-o'zini ayovsiz nazorat qiluvchi va jazolovchi mukammal ichki tsenzura tizimi shakllanib bo'lgan edi. U o'z oilasi, farzandlari taqdiri va hattoki o'z jismoniy sog'lig'ini yuqoridan tushirilgan paxta rejasiga so'zsiz, ixtiyoriy ravishda qurbon qilishi – bu uning nafaqat o'tmish xotirasini, balki tirik mavjudotga xos bo'lgan o'zini saqlash instinktlarini ham batamom yo'qotganidan qat'iy dalolat beradi. Xulosa o'rnida qayd etish mumkinki, tadqiqot natijalari Dehqonboy obrazi orqali o'zbek adabiyotida mutelik, xotirasizlik va psixologik qaramlik patologiyasi eng teran hamda ilmiy ishonchli tarzda ochib berilganini isbotlaydi.

MUHOKAMA

Tog'ay Murodning "Otamdan qolgan dalalar" romanidagi Dehqonboy obrazi tahlilidan olingan natijalar o'zbek va jahon adabiyotshunosligidagi "manqurtlik" konseptiga mutlaqo

yangicha, milliy-ijtimoiy tus beradi. Jahon adabiyotida, xususan, Chingiz Aytmatov ijodida inson xotirasini yo'qotish asosan shafqatsiz jismoniy qiynoq – boshga shiri kiydirish orqali, ya'ni qisqa muddatli tashqi ta'sir yordamida amalga oshirilgan bo'lsa, Tog'ay Murod bu jarayonning yanada dahshatliroq evolyutsiyasini kashf etadi. Muhokamalar shuni ko'rsatadiki, Dehqonboyning manqurtlashuvi va qulga aylanishi bir lahzalik jismoniy qiynoqning emas, balki uzoq yillik, avlodlar osha maqsadli tarzda singdirilgan mafkuraviy va ma'naviy qatag'onning bevosita mahsulidir. Adib o'zbek milliy xarakteriga xos bo'lgan mehnatkashlik, andisha, kattalarga va mavjud tuzumga hurmat kabi olijanob xislatlarning mustabid mafkura tomonidan qanday qilib suiste'mol qilinganini psixologik aniqlik bilan yoritadi. Bu fazilatlar oxir-oqibat insonning o'ziga qarshi ishlovchi, uning shaxsiyati hamda erkini emiruvchi halokatli qurolga aylantirilgani asar muhokamasining eng markaziy nuqtalaridan biridir. Bu holat qahramon fojiasini faqat iqtisodiy qashshoqlik bilan bog'lash an'anasini inkor etib, muammoning tomiri bevosita ruhiy-ma'naviy qaramlikda ekanini isbotlaydi.

Shuningdek, olingan ilmiy natijalar shaxs va ijtimoiy muhit o'rtasidagi psixologik munosabatlarni o'rganishda muhim xulosalarni yuzaga chiqaradi. Dehqonboyning atrofida sodir bo'layotgan barcha nohaqliklarni ilohiy qismat darajasida qabul qilishi psixologiyadagi "orttirilgan nochorlik" (learned helplessness) sindromining adabiyotdagi mukammal in'ikosi ekanligini tasdiqlaydi. Shu bilan birga, yozuvchi asar davomida qahramonning qalbida goh-gohida uyg'onib turadigan tushunarsiz og'riqlar, sababsiz yig'i va iztiroblarni tasvirlar ekan, inson genini, asriy qon xotirasini butunlay o'ldirish imkonsiz ekanligiga umidbaxsh ishora qiladi. Aynan shu noaniq ruhiy azoblar millatning ruhan uyg'onishiga, o'zligini izlab topishiga bo'lgan so'nggi hayotiy ehtiyoj sifatida baholanishi lozim. Bularning barchasi asarning shunchaki tarixiy ko'zgu emas, balki bugungi avlodni hamisha ma'naviy uyg'oqlikka va erkin tafakkurga undovchi noyob psixologik xabarnoma ekanligini tasdiqlaydi.

XULOSA

Tog'ay Murodning "Otamdan qolgan dalalar" romanidagi Dehqonboy obrazi evrilishlari tahlili shuni qat'iy tasdiqladiki, insonning o'z tarixiy o'tmishi, milliy g'ururi va ajdodlar xotirasidan uzilishi uning shaxs sifatidagi to'liq inqiroziga olib keladi. Yozuvchi asar davomida jismoniy qaramlikdan ko'ra ruhiy va ma'naviy qaramlikning naqadar xatarli ekanini yuksak san'atkorlik bilan ochib bergan. Dehqonboy shunchaki muayyan bir davrning zahmatkash kishisi emas, balki uzoq yillar davom etgan mustabid tuzum va mafkuraviy qatag'onlar natijasida o'z qiyofasini yo'qotgan, qul psixologiyasiga to'liq moslashgan fojiali avlod timsolidir. Asardagi paxta dalasi faqat mehnat maydoni emas, balki shaxs erki va tafakkurini bo'g'uvchi ulkan ruhiy qafas ramzi sifatida o'zining ilmiy tasdig'ini topdi. Mazkur obrazning ruhiy tahlili jahon adabiyotidagi manqurtlik tushunchasiga o'ziga xos milliy va ijtimoiy-psixologik mazmun bag'ishlaydi. Asardagi fojia shuni uqtiradiki, xotirasizlik va mutelikka ko'nikish qon-qonga singib ketadigan eng og'ir ijtimoiy patologiya bo'lib, u insondan yashash muddaosini va o'z taqdiriga nisbatan isyon tuyg'usini tortib oladi. Shu ma'noda, yozuvchi merosi nafaqat o'tmishning achchiq haqiqatlarini fosh etadi, balki bugungi avlodni hamisha ma'naviy uyg'oqlikka, tarixiy xotirani asrab-avaylashga va milliy o'zlikni qadrlashga chorlovchi ulkan ma'naviy qo'ng'iroq vazifasini o'taydi. Bu kabi tadqiqotlar o'zbek adabiyotidagi psixologik tahlil tamoyillarini va ijtimoiy fojialar mohiyatini yanada chuqurroq anglashga bevosita xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. G'afurov, I. Tog'ay Murod asarlari tahlili / I. G'afurov // Jahon adabiyoti. – Toshkent, 2005. – № 3. – B. 15-22.
2. Karimov, B. Ruhiyat alifbosi / B. Karimov. – Toshkent : G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2016. – 344 b.
3. Karimov, H. Istiqlol davri o'zbek adabiyoti / H. Karimov. – Toshkent : Fan, 2006. – 195 b.
4. Murod, T. Bu dunyoda o'lib bo'lmaydi : roman / T. Murod. – Toshkent : Sharq, 2001. – 288 b.
5. Murod, T. Otamdan qolgan dalalar : roman / T. Murod. – Toshkent : O'qituvchi, 2018. – 256 b.
6. Quronov, D. Adabiyotshunoslik nazariyasi asoslari / D. Quronov. – Toshkent : Akademiya nashri, 2018. – 480 b.
7. Xolmuhammad o'g'li, S. Tog'ay Murod zamondoshlari xotirasida / S. Xolmuhammad o'g'li. – Toshkent : G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2013. – 272 b.
8. Yo'ldoshev, Q. Yoniq so'z / Q. Yo'ldoshev. – Toshkent : Yangi asr avlodi, 2006. – 412 b.